

Odnosi moći u romanu Na rubu pameti Miroslava Krleže

Lisac, Ivan Bruno

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:429550>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-22**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET

Ivan Bruno Lisac

Odnosi moći u romanu *Na rubu pameti*
Miroslava Krleže

(ZAVRŠNI RAD)

Rijeka, 2023.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za kroatistiku

Ivan Bruno Lisac
Matični broj: 0910999340012

Odnosi moći u romanu *Na rubu pameti*
Miroslava Krležę

ZAVRŠNI RAD

Preddiplomski studij: Hrvatski jezik i književnost

Mentor: dr. sc. Saša Stanić

Rijeka, 1. rujna 2023.

IZJAVA

Kojom izjavljujem da sam završni rad naslova *Odnosi moći u romanu Na rubu pameti* Miroslava Krleže izradio samostalno pod mentorstvom dr. sc. Saše Stanića.

U radu sam primijenio metodologiju znanstvenoistraživačkoga rada i koristio literaturu koja je navedena na kraju završnoga rada. Tuđe spoznaje, stavove, zaključke, teorije i zakonitosti koje sam izravno ili parafrazirajući naveo u diplomskom radu na uobičajen način citirao sam i povezoao s korištenim bibliografskim jedinicama.

Student/studentica

Potpis

Sadržaj

1. Uvod.....	5
2. Razrada.....	6
2.1. Povijesni kontekst i pripovjedač.....	6
2.1.1. Recepcija romana.....	6
2.2. Radnja romana do suđenja.....	7
2.2.1. Rasprava je rat.....	13
2.3. Suđenje.....	15
2.4. Parezija.....	21
2.5. Dijalogizam.....	25
2.6. Simulakrum Domaćinskoga.....	26
3. Zaključak.....	30
4. Popis literature.....	31
5. Sažetak.....	32
6. Naslov i ključne riječi (na engleskome jeziku).....	32

1. Uvod

Miroslav Krleža rođen je 7. srpnja 1893. godine, a umro je 29. prosinca 1981. Jedan je od onih pisaca o kojima se može malo toga reći, a da nije na ovaj ili na onaj način već kazano. Većina njegovih djela je detaljno proučena, a životopis mu je bogato razrađen i dostupan za proučavanje.¹ Usprkos tomu, Krležina tematika ostaje aktualna bez obzira na vremenost njegovih djela. Roman *Na rubu pameti* objavljen je 1938. godine i prikazuje neimenovana „Doktora“, pravnik koji je do svoje pedeset i druge godine života živio timidno i krotko, u skladu s društvenim normama i zakonima. Kao pravni zastupnik lokalnoga moćnika Domaćinskog pripadao je višem sloju svoga miljea sve dok nije iskritizirao njegovo usmrćivanje četvorice lopova koji su mu se htjeli ušuljati u pivnicu. Nakon te kritike Doktorov socijalni status krahira te on biva osuđen na osam mjeseci tamnice poslije neuspješne obrane na sudu. Prilikom izlaska Doktor ne nailazi na podršku svojih sugrađana te na kraju biva smješten u bolnicu za duševne bolesti. Sukus ovoga rada bit će sagledan kroz prizmu Michela Foucaulta, njegova analiziranja diskursa u službi moći i njezina provođenja kako kroz sudnički dio romana tako i kroz njegove ostale dijelove.

¹ Svakako valja na umu imati *Krležijanu* (Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1993/1996) te ostale autore bitne za Krležino proučavanje. Primjerice: **Stanko Lasić**, *Krleža: Kronologija života i rada* (Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1982); **Predrag Brebanović**, *Avangarda Krležiana: pismo ne o avangardi* (Zagreb: Naklada Jesenski i Turk & Arkzin, 2016); **Igor Mandić**, *Zbogom, dragi Krleža: polemike o mentalitetu post-krležijanske epohe* (Beograd: Književne novine, 1988) i **Velimir Visković**, *Krležološki fragmenti: Krleža između umjetnosti i ideologije* (Zagreb: Konzor, 2001).

2. Razrada

2.1. Povijesni kontekst i pripovjedač

2.1.1. Recepcija romana

Analizirano djelo „jedini je Krležin roman s pripovjedačem u 1. licu jednine“, čime se intenzivnije može prikazati idiolekt i diskurs protagonista. Iako se pripovjedač u djelu ne može i ne treba poistovjećivati „s Krležom kao građanskom osobom“, činjenica stoji da je kontekst nastanka i objavljivanja romana bio pod značajnim utjecajem političke problematike svojega doba. Tako je primjerice polemika u poglavlju *I mjesecina može biti pogled na svijet* bila izazvana „odjecima Staljinovih procesa 1937, kada je smaknut cijeli niz čelnika SKP(b) i vojni vrh SSSR-a.“ Takve su čistke ostavile snažan dojam na Krležu, koji je iz toga razloga razvio otpor „prema biti sovjetskog ustroja“, čijem je slabljenju doprinijelo jedino „labavljenje represivnoga sustava“ što se tiče kulture prilikom 50-ih godina. Ta je povoljnija klima rezultirala ponovnim tiskanjem samoga romana.²

Objavljivanjem djela Krleži se također zakomplicirao odnos s hrvatskom književnom ljevicom, koja ga je upravo zbog kritiziranja Staljina osuđivala za izjednačavanje komunističke ideologije „s fašističkim metodama.“ Roman je tako naišao na oštru kritiku od strane socijalističko-realističkoga centra i doveo u pitanje njihov „prethodni kompromis.“³ Unatoč tim negativnim reakcijama, nisu sve bile nepoželjne. *Na rubu pameti* primio je mnoštvo pohvala, poput uvrštavanja u „krug Prvih vrednota suvremene hrvatske književnosti“ te pohvale Ivana Gorana Kovačića u *Novostima* pod naslovom *Najslobodumnije Krležino djelo*. U tom je članku Kovačić komentirao Krležino uvađanje djela „u kontekst modernoga evropskog romana“ i komentirao posebnu vrijednost

² *Krležijana*, <https://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=636>. Pristupljeno 08. 09. 2023.

³ Ibid.

upućivanja „na Menipovu satiru na koju se kao na model dijalogičnosti (...) pozivao ruski teoretičar Bahtin.“⁴

U djelu je osim toga prikazana i kraća monološka epizoda iz perspektive kajkavca Valenta Žganeca Vudrige, čime se nastoji prikazati zapostavljenost priprostih pojedinaca koji bolje razumiju svijet od velikoga broja obrazovanih i naizgled sposobnijih ljudi. Sa strukturne strane kajkavština svojom izoliranošću u odnosu na ostatak romana, koji je pisan u standardu, dodatno odaje dojam određene uokvirenosti i klaustrofobičnosti. Intenzivan i naglašen dijalekt također prikazuje dodatnu ideju nerazumljivosti i strane prirode koja dodatno odvaja govornike standarda i Vudrige, koji predstavlja hrvatskoga seljaka bez obzira na narječje.

2.2. Radnja romana do suđenja

Doktor, pravnik po struci i protagonist ovoga romana, u početku djela dvoji o ljudskoj gluposti i promišlja o tzv. cilindrašima, umišljenim i napose nesposobnim ljudima koji uživaju društveni status zbog svojih funkcija u raznoraznim institucijama. Protagonist se već samim time odvaja od ostatka socijalnoga pejzaža prikazane stvarnosti: čitatelju pruža uvid u stanje društva oko sebe, secira tuđe položaje i njihove okolnosti i prikazuje licemjerno, amoralno i korumpirano mnoštvo kojem je najbitnije površinski izgledati prezentabilno i bez mana. Kasnije to Krleža i konkretnije potvrđuje riječima Valenta Žganca: „zvana huj, znutra fuj!“⁵

Valjalo bi ipak imati dovoljno uvida u misao da se patvorenost osobe ne izjednačava s manjkom intelekta, a samim time bi se moglo zaključiti da utjecaj i pozicija ljudi u romanu ne moraju garantirati da su, po Krležinim riječima „svemirskom upravo zakonu ljudske gluposti“, njihov razum i svijest razrovani i nepostojeći. Tome svjedoči i sljedeća Doktorova misao: „Nisu ljudi tako glupi

⁴ Ibid.

⁵ Krleža, Miroslav (1964) *Na rubu pameti*. Zagreb: Zora. Str. 211.

da ne bi znali što se smije a što ne, ali nitko od nas nije tako ludo ili naivno smion da to javno ispovijeda (...)"⁶

Unatoč Doktorovom gledištu koje nije sklono mondenom društvu, on se njemu u ranijoj fazi svojega života nije direktno sukobljavao. Naprotiv, bio je sklon ljudima, za njihove pogreške je zbog svoje ljubavi prema njima uvijek nalazio opravdanja: „Ja sam zapravo volio ljude. Ja sam zapravo opraštao ljudima, oduševljavao se ljudskim sposobnostima, a kad bi se pojavila glupost ljudska i privukla kakav divan uspon ljudske volje ili zanosa k sebi, u blato (...), ja sam slom takve plemenite ljudske kretnje tumačio posve prirodno, dobronamjerno i pomirljivo (...)"⁷

Tumačenje ovakvoga razmišljanja kasnije se proučava kroz pojam pogleda na svijet, a sam Doktor retrospektivno za sebe govori: „(...) živio sam najdosadnijim i najjednoličnijim životom prosječnog fijakerskog i cilindraškog građanina: bio sam uredna ništica među masom urednih sivih ništica (...) živio sam u mirnom i neizrecivo jednoličnom bračnom dodiru sa svojom zakonitom ženom, izrodio sam s njom tri djevojčice (tri glupe guske), imao sam sasvim pristojan građanski dohodak pravnog referenta (...) u jednu riječ: o meni, o mom ličnom, privatnom ili javnom životu ne bi se moglo napisati ni jedne jedine rečenice koja prelazi okvir najnormalnijih propisa sive i bezlične sheme po kojoj žive hiljade i hiljade cilindraških ništica (...)"⁸ Ukratko, dakle, ni on sam ne gleda s naklonošću ni na vlastiti život ni na način kojim ga je vodio.

Nade u progres isto tako nema, ističući da djeca trenutnih moćnika ne predstavljaju nikako napredak, već samo produžetak jedno te istih problema koji već sad obuhvaćaju socijalni kontekst, komentirajući kako su budući stupovi društva jednako nesposobni poput svojih roditelja: „(...) što će biti s tom mladom gospodom, nadobudnim našim intelektualcima i lučonošama za decenij-dva (...), pomalo sumnjičav spram te brbljave doktorske djece

⁶ Ibid, str. 27.

⁷ Ibid, str. 16.

⁸ Ibid, str. 16.

doktorskih brbljavaca (...), koji su već izrodili sljedeću senilnu doktorsku generaciju plesača, slavnih odvjetnika i asistenata (...).“⁹ Vrijedi zamijetiti kako ta djeca ne pripadaju takoreći nižim slojevima društva, već su svi odreda umjetnici, doktori i odvjetnici, prikazujući tako između ostaloga i nepotističku tendenciju svojih suvremenika.

Prijelomna točka bila je večera kod spomenutoga moćnika. Gospodin generalni direktor A. Domaćinski prepričavao je anegdotu iz 1918. godine kada je lišio života četvoricu vojnih dezertera jer su mu se ušuljali na posjed i htjeli ukrasti vino iz njegove pivnice. Doktor je na njegovo flagrantno i samouvjereno hvalisanje tim događajem spontano i neplanirano komentirao kako je „sve to kriminalno, krvavo, moralno bolesno.“ Premda je u ovom trenutku još imao mogućnosti zaniijekati svoje riječi, kao što postoji „za svakog dresiranog psa koji je zalajao u sobi svoga gospodara“, ili se izvući nekim drugim pojmom, izgubiti se „u nekim generalnim razmatranjima“, da mu prizna „da je genijalan i vidovit političar“, odlučio je zadržati vlastiti stav: „(...) da postanem pas upravo onog momenta kada sam nakon pedeset godina prvi put izrekao ono što mi je izgledalo ljudski logično, to nisam mogao.“¹⁰

U slučaju ovoga četverostruka ubojstva vidljiva je misao Michela Foucaulta da jedan suveren kao što je Domaćinski posjeduje tzv. pravo na život i smrt: „Svoje pravo nad životom suveren tu provodi samo tako što koristi ili obuzdava svoje pravo da ubije (...) možda taj pravni oblik valja povezati s povijesnim tipom društva u kojem se moć uglavnom provodila kao (...) mehanizam oduzimanja (...) prisvajanje dijela bogatstva, podanicima nametnuta otimačina proizvoda, dobara (...)“¹¹ Vidljivo je dakle da je došlo do izokretanja mehanizma oduzimanja, tj. umjesto prisvajanja dijela bogatstva odozgo-dolje došlo je do namjere prisvajanja toga bogatstva odozdo-gore: do

⁹ Ibid, str. 25.

¹⁰ Ibid, str. 39.

¹¹ Foucault, Michel (1994) *Znanje i moć*. Zagreb: Globus. Str. 94.

otimačine u kojoj se suverenu htjelo oduzeti neko dobro, na što je on reagirao tako što je posegnuo za pravom oduzimanja života i to bez reperkusija.

Društvo bi se u odnosu na protagonista moglo gledati kao odnos suveren-podanik. Ono bi se, kao složeno tijelo, moglo braniti od Doktora zbog povređivanja njegovih zakona, ublaženom i sofisticiranijom metodom od izravnoga ubijanja, prvotno normalizacijom. „Normalizatorsko je društvo povijesna posljedica tehnologije moći usredotočene na život“¹², a moć „kojoj je zadaća preuzimanje brige o životu“ potrebni su „trajni, regulativni i korektivni mehanizmi“¹³, kao što je vidljivo u slučaju provalnika Matka, koji je sedamnaest godina svoga života proveo po zatvorima zbog sitnijih i krupnijih krađa. Proveo je dakle velik dio svoga života bez osobne slobode, a namjera institucije da ga „popravi“ nije urodila plodom.

Vraćajući se na Doktora, moguće je povući paralelu između njega i prava suverenog društva na život i smrt. Na idejnoj razini, onda kada normalizacija nije provedena uspješno, a s obzirom na to da je normalizatorskoj moći, koja mora umnožavati život i dovoditi ga u red, pogubljenje „u isti mah ograničenje, bruka i protuslovlje“¹⁴, vrši se smrtna kazna nad Doktorovim duhom, razumom, nad **pameću**, te se tako „s kraja na kraj“ zahvaća život,¹⁵ makar i onaj nezdravi: dok god je uokviren i osiguran unutar granica institucije, ne predstavlja prijetnju društvu.

Nakon Doktorove iskrene i buntovne izjave uslijedio je njegov društveni prevrat i turbulentno životno razdoblje zbog revolta njegovih dotadašnjih kolega i suradnika. Na strukturnoj razini većina romana se do ovoga dijela odvijala kroz unutarnje monologe, ali nakon večere kod Domaćinskog uvode se novi likovi i prikazuju njihove interakcije s Doktorom. Upravo se kroz razgovor mogu razaznavati diskursi i njihove uporabe u službi moći.

¹² Ibid, str. 100.

¹³ Ibid, str. 99.

¹⁴ Ibid, str. 95.

¹⁵ Ibid, str. 96.

Preusmjeravajući nakratko usredotočenost s diskursa može se primijetiti kako je prisutna i prva od procedura isključivanja: zabrana. Doktor je i sam znao da nije imao pravo kritizirati postupke sebi nadređenoga, ali se iz inata o tu činjenicu oglušio i platio visoku cijenu. Može se zaključiti kako se u Domaćinskom u zadanom slučaju reflektiralo „iznimno pravo subjekta koji govori“¹⁶, dok je Doktor, preuzevši nepristranu riječ, potaknuo i izazvao sručivanje drugoga principa isključivanja: podjelu odnosno odbacivanje, „protuslovlje razuma i ludila.“ Od trenutka njegove replike pa nadalje njegov „diskurs ne može biti u opticaju kao diskurs ostalih; njegov se govor smatra ništavnim i bezvrijednim, on ne nosi ni istinu ni značenje (...).“¹⁷ Vidljivo je to u ostatku romana: na njega se gleda kao na luđaka, divljaka, prepričavaju se susreti s njim, radikaliziraju se i pozvjeruju, on je prilikom večere po nekim izjavama „zauriao iza glasa, bjesomučno, suludo (...), skočio i povukao stolnjak, izderao se na prisutne (...), isplazio jezik, pokazao dugi nos i otrčao u vinograd kao vukodlak.“¹⁸ Naravno, to je samo jedan od mnogih primjera njegove fabricirane ludosti.

Iza svega toga ipak se nalazi zanimljiva, skrivena istina. Foucault isto tako za diskurs odbačenog individualca proglašenog luđakom tvrdi da iako on „ne može ozakoniti čin niti ugovor (...) događa se i to da mu se, nasuprot svemu drugome, pripisuju nadnaravne moći, moć da izriče skrivenu istinu (...) moć da posve naivno uviđa ono što mudrost ostalih ne može zapaziti. Ironično je dakle to što među kremom intelektualaca samo govor luđaka može proizići iz razuma koji je „razumniji od onoga razumnih ljudi.“¹⁹ Kroz djelo kao da se prožima refleksija upravo ove ideje. Razum i ludost su praktički izvrnute; Doktor, koji je jedna od rijetkih osoba koje uviđaju zakulisnu patvorenost, beskrupuloznost i duhovni nemoral, od strane društva biva marginaliziran i zaslijepljen u pogledu

¹⁶ Ibid, str. 116.

¹⁷ Ibid, str. 117.

¹⁸ Krleža, Miroslav (1964) *Na rubu pameti*. Zagreb: Zora. Str. 13.

¹⁹ Foucault, Michel (1994) *Znanje i moć*. Zagreb: Globus. Str. 117.

na činjenice koje ukazuju kako na njegovu nevinost tako i na Domaćinskijevu iskvarenost.

U Doktorovim interakcijama s ostalima vidi se prožimanje juridičke retorike. Na upit kako on generalizira kada za Domaćinskoga kaže da je kriminalac, neimenovani upravitelj „dječjeg sušičavog skloništa“ izjavljuje da: „Nije život dječje zabavište! Nismo mi djeca!“²⁰, ne odgovarajući sadržajnim argumentom na tuđa pitanja i primjedbe. S većinom ljudi u djelu je situacija slična. Većinom svoje misli izjavljuju generalno, u nastojanju da se odijele od Doktora i pokažu pristranost Domaćinskom, ispraznim frazama koje takoreći padnu u vodu kad ih se i u najmanju ruku dovede u pitanje.

Po dogovorenu dolasku Marka Javoršeka, osobnoga prijatelja Domaćinskog, u Doktorovu kuću, čitatelj svjedoči Javoršekovu savjetovanju po pitanju nadolazećih sudskih procesa u slučaju da Doktor ne povuče svoju klevetu upućenu Domaćinskom. Poprilično se eksplicitno može vidjeti svijest o želji za moć u Javoršekovim riječima: „Politike ima i u prenesenom smislu, kolega! Sve je u životu politika što nam može poslužiti kao sredstvo kako bismo postigli onaj cilj koji želimo da dosegemo.“²¹ Osim toga moguće je njegovu misao, kao i u ostalim dijelovima romana, usporediti s tvrdnjom Lakoffa i Johnsona da je rasprava rat: „Politika je vještina koja računa s jednim koeficijentom, a to je (...) koeficijent stvarnih snaga! Da! A u ovom slučaju stvarne snage kojima raspolazete takve su da ćete nesumnjivo podleći.“²² Ovo je jedan od prvih slučajeva gdje Doktorov sugovornik iskreno govori o njegovoj nezavidnoj poziciji i pokušava istinski razumjeti motivaciju iza njegovih postupaka. O navedenoj metafori bit će riječi u kasnijem dijelu rada.

Nakon Javorškova izlaska iz kuće Doktorova žena Agneza kroz plač izjavljuje da želi rastavu braka, a on razmišlja: „Glumio sam kao da nisam primijetio da oni misle da se je nešto dogodilo što je poremetilo moju, kako da

²⁰ Krleža, Miroslav (1964) *Na rubu pameti*. Zagreb: Zora. Str. 52.

²¹ Ibid, str. 63.

²² Ibid.

kažem, duhovnu ravnotežu, te smo prema tome igrali jednu vrlo zapletenu i opasnu igru na rubu pameti.“²³ Iz ove se izjave može iščitati sinegdohalna ideja djela. S njim se ništa i nije dogodilo, psihofizički je zdrav. Razmišlja logički i moralno, ali dolazi do problema zbog kretanja po „rubu pameti“: rub po kojemu se svi zajedno kreću ima proizvoljno kreirane polaritete; društvo determinira koja strana ruba je zdrava i „normalna.“ Na njegovu žalost u manjini je i gravitira prema krivoj strani.

2.2.1. Rasprava je rat

Kao što je prethodno spomenuto, Lakoffova i Johnsonova analiza metafore RASPRAVA JE RAT predstavlja ideju razgovora koji je „djelomično ustrojen pomoću koncepta rata.“²⁴ Raspodijeli li se razgovor među dvjema osobama na zasebne dimenzije ustroja, uočavaju se sljedeći elementi:

1. *sudionici*: pripadnici razgovora, preuzimaju ulogu govornika i određuju razgovor onime što čine;
2. *dijelovi*: točnije, dijelovi govora. Svaka replika „dio je razgovora kao cjeline“ a ti dijelovi moraju se spojiti na određen način da bi razgovor bio koherentan“;
3. *faze*: većina razgovora za svoj uvod ima određene početne uvode, nakon čega se dolazi do središnjega dijela i završetka. Određene fraze, riječi i rečnični dijelovi se dakle izgovaraju za započinjanje razgovora, za njegovo pomicanje i njegovo okončavanje;
4. *linearni slijed*: sugovornici izmjenjuju svoje replike, izjave i mišljenja na linearan način. Načelo je takvo da bi se govornici trebali izmjenjivati, a nepridržavanje međusobnog izmjenjivanja rezultira „monologom i metežom, ali ne i razgovorom“;

²³ Ibid, str. 75.

²⁴ Lakoff, George i Johnson, Mark (2015) *Metafore koje život znače*. Zagreb: Disput. Str. 71.

5. *kauzativnost*: jednostavno pravilo koje se nadograđuje na spomenuti linearni slijed. Prilikom završetka replike prvoga sugovornika trebala bi započeti replika drugoga sugovornika i obrnuto;
6. *svrha*: univerzalno i zajedničko nastojanje svakoga razgovora je održati uljudnu društvenu interakciju s naglaskom na kooperativnost.²⁵

Prilikom razgovora koji više liči raspravi nego civiliziranom dijalogu, osobe koje u toj interakciji sudjeluju će obično dobiti dojam, makar i nesvjesno, da sudjeluju u svojevrsnoj ratnoj situaciji. Sugovornika će se tako doživljavati „kao protivnika“, njegovo stajalište će se napadati, vlastito stajalište će se braniti, a cilj rasprave će biti učiniti ono što je moguće kako bi „protivnik“ popustio i predao se u svađi. „Ustroj razgovora poprima aspekte ustroja rata“, a „opažanja i radnje dijelom su u korelaciji s opažanjima i radnjama sudionika u ratu.“ Uzgred spomenutih stajališta i poraza/predaje vidljive su i ostale kategorije ratovanja: razlika u mišljenjima postaje **sukob** mišljenja; planiraju se **taktike** kako bi se sugovornika uvjerilo u ono što je poželjno; dokazi i argumenti se iznose u prilog kao što se prilikom bitke **raspoređuju snage**; **napadaju** se slabosti unutar tuđega stajališta, postavljaju se pitanja i daju primjedbe kako bi se to stajalište napustilo; istovremeno se **brani** vlastito stajalište; **manevriranjem** se premisa razgovora pokušava preusmjeriti k pogodnijim pozicijama za raspravu itd.²⁶

Samim time sve više smisla zadobiva primjedba Marka Javoršeka koja se odnosi na Doktorovu nezavidnu poziciju i slabo raspolaganje „vojnim“ snagama. Samim time se i prikazuje problematika društva unutar kojega se raspravu zapravo i promatra kao bitku i sukob. Diskurs analizirane kulture i njezinih društvenih aspekata je zapravo u svojoj srži „ustrojen pomoću bitke“ i strukturiran na način da se – između ostalog – klijentela moćnika međusobnim pokrićem održi na vlasti i ostane utjecajna.

²⁵ Ibid, str. 72.

²⁶ Ibid, str. 73.

Iz navedene metafore dolazi se i do sljedeće, ARGUMENTIRANA RASPRAVA JE RAT. Kao što se i u životinjskome svijetu za sukob može reći da je sveprisutan, jednako se može reći i za ljude. I prvi i drugi se natječu i sukobljavaju s ostalim jedinkama kako bi „dobile što žele – hranu, seks, teritorij, kontrolu itd. – jer postoje druge životinje koje žele istu stvar ili ih žele spriječiti da tu stvar dobiju.“²⁷ U slučaju Doktora i Domaćinskoga moguće je shvatiti potrebu potonjega da se obrani od nametnute mu moralne osude zbog činjenice da ona osporava njegov autoritet i spušta ga na razinu njemu podređena Doktora. Takva invektiva se mora kazniti, iako o primitivnoj naravi Domaćinskoga mnogo govori upravo način provođenja te kazne. Uzme li se u obzir razvoj čovjeka kao racionalne životinje i njegovo stvaranje društvena instituta rasprave riječima, a sve u svrhu postizanja cilja bez nepotrebna izlaganja „opasnostima stvarnoga fizičkoga sukoba“, tada je vidljivo koliko se naprasit temperament skriva pod društvenim značajem Domaćinskog. Očigledan je njegov krvožedni impetus koji ga prilikom Doktorove „klevete“ vodi prema nerazvijenom i bestijalnom načinu rješavanja nesuglasica.

2.3. Suđenje

Prilikom sudskoga procesa izlaganje Domaćinskijevog advokata po imenu Hugo-Hugo je gotovo teatralno, emotivno nabijeno, odiše pravnim presedanima i izrekama na latinskom jeziku, zaključci su nametnuti i neupitni, stil je uzvišen, a Domaćinski je opisan kroz bujicu pozitivnih i pohvalnih superlativa. Taj oduži advokatov monolog nameće docirajuć ton, asindetonski kontrastira dobro-loše, Domaćinski-Doktor, postavlja manihejsko razgraničenje između tih dvaju pojmova i prvoga uzdiže u nebo dok drugoga spušta u blato. Poziva se na sve ono ugledno, sve pozitivno, na institucije, ustanove i društvena tijela, viktimizira Domaćinskoga, ističe njegovu dob i njegove zasluge i obasipa ga komplimentima. Stvara svojevrsni mikro-kult ličnosti iz njegove pojave, ali i

²⁷ Ibid, str. 58.

upućuje na sveobuhvatnost njegova utjecaja: moguće je pozivanje na nebrojan broj institucija koje on reprezentira ili koje se ne srame reprezentirati njega.

Dio njegova monologa se ne mora uzimati iz konteksta i nije potrebno u njega proniknuti između redaka: „(...) on je jedan od dalekovidnih osnivača i upravo clairvoyantnih upravljača, guvernera, inženjera, one podloge, koja u današnjoj utakmici materijalnih dobara predstavlja preduslov svakog narodnog gospodarstva, a to je naš (...) jedini *raison d'etre*: naša domaća industrija (...)“²⁸ Hugo-Hugo direktno dakle izjavljuje da je razlog postojanja industrijalizacija i urbanizacija, naglašava kompetitivnost po pitanju materijalnih dobara, ali samim time i sve nuspojave koje iz takvoga društva proizlaze. Ubrzavanje životnoga iskustva, skraćivanje fizičkih udaljenosti, razvoj impersonalnoga načina života, asimilacija čovjeka i stroja, a uza sve to i činjenica da razvoj industrije kao da produžuje doseg moćnika u intimu sebi podređenoga.

Osim toga, Hugo-Hugo također izjavljuje da je Domaćinski „najzaslužniji“, ali i „najskromniji jubilarac“, upisan u „srce narodne zahvalnosti: aere perennius, dobročinstvima i humanitarnim radom, kakvih ne poznaju ljetopisi naše novije povijesti (...)“²⁹ Kao i cijela obrana, i ovaj je dio ispunjen eklatantnim primjerima floskulativnog, retoričkog zavaravanja svih prisutnih i uključenih u suđenje. Odvjetnikova izjava je vješto zaogrnutu mnogobrojnim skretanjima s teme koja nemaju veze s aktualnim razlozima suđenja. On također priprema sve što je usmjereno protiv Domaćinskoga i slušateljima unaprijed, za svaki slučaj, prikazuje Doktorovu klevetu kao bizarnu, besmislenu i alogičnu: „(...) teške riječi optuženika (...) nisu mogle imati nikakvog drugog, dubljeg smisla, nego da nam tužitelja prikažu u spodobi sebeljubive i grabežljive zvijeri koja strijelja oko sebe nevine ljude kao bijesne pse, koja se prijeti nabijenim revolverom svojim vlastitim gostima, koja zgrće zemaljsko blago uslijed prirodene nezasitne proždrljivosti (...)“³⁰ Prije toga je

²⁸ Krleža, Miroslav (1964) *Na rubu pameti*. Zagreb: Zora. Str. 112.

²⁹ Ibid.

³⁰ Ibid, str. 115.

cijelu porotu praktički naviknuo na pojam Domaćinskoga kao nešto s čime se vežu samo pozitivni superlativi kako bi citirana izjava, koliko god bila istinita, izgledala što ružnije i neprihvatljivije. Jasno i konkretno izmjenjuje dobro i loše kako ne bi došlo do pomućivanja granica između Doktora i Domaćinskoga.

Ne izostaje ni služenje silogizmima za dokazivanje ideja. Tako Hugo-Hugo spominje: „Svi smo mi još u srednjoj školi u elementima logike učili da su ljudi smrtni, a kako je Domaćinski samo čovjek, prema tome je i on smrtan, a kao najobičniji smrtnik, i on će jednog dana predati svoje zemaljske stvari u ruke Onoga koji stoji nad svim sudovima i sudi nad svim osudama.“³¹ Prije svega treba zamijetiti „Svi smo mi“ kako bi se poistovjetio s publikom, izjednačio svoja i njihova iskustva iz mladih dana i stvorio osjećaj sloge i zajedništva radi bolje povezanosti s njima. Nakon toga se poziva na logiku i silogizmom jednodimenzionalno zaključuje stvari koje na kraju krajeva nemaju veze sa suđenjem. Na prvu crtu postavlja sve ono što je vezano kakav je tko, a ne kako tko postupa bez obzira na životne uspjehe, zasluge i karakter.

Isto tako vrijedi zamijetiti da pozivanjem na onostrano, starinu i tradiciju Hugo-Hugo pokušava upriličiti Domaćinskoga kao osobu koja njeguje kult predaka i neka protekla vremena, dok upravo ti stari utemeljeni pojmovi predstavljaju svijet koji je davno izišao iz optičaja. U isto vrijeme Domaćinski i ljudi poput njega svijet upravo udaljuju od minulih doba iako je bio daleko više u skladu s prirodom nego sada: podržava se razvoj tvornica i velikih industrija, ali ne samo da se na njihovo stvaranje gleda kao na uspjeh nego se gleda i kao altruistički čin koji pomaže onima koji su slabijih financijskih sposobnosti. Krije se dakle činjenica da je napredak uzrokovao penjanje na društvenoj skali i profiliranje Domaćinskoga te produženom rukom jurisdikcije opravdao smrt četvorice muškaraca. Starina se dakle njeguje, ali se poziva samo na njezine selektirane i povoljne elemente.

³¹ Ibid.

Usprkos tomu što se njegov govor pretežito sastoji od floskula Hugo-Hugo isto tako govori da suučestvovati „s narodnim interesima ne znači izgovarati prazne i nametljive fraze, nego raditi, raditi tiho, u pozadini, po ozbiljnom i muškom planu“ i kako Domaćinski nikada nije „igrao pretvorljivu ulogu čistunca“³², aludirajući na Doktora i njegovo donedavno mirno ponašanje. Očekivano licemjerno, najviše praznih i nametljivih fraza izgovara upravo Hugo-Hugo, a tišina rada u pozadini kontrastira se s vehementnim Domaćinskijevim izlaganjem one večeri kada je prepričavao priču o pucanju na provalnike. Isto se tako suprotstavlja sama misao rasprave koja se trenutno vodi na sudu: „Domaćinski nije nikada smatrao da je svrha politike nadmudrivanje“, iako već u sljedećoj rečenici tvrdi da on „takoreći nikada ni jedne muhe zgazio nije“³³, što je u svojoj srži netočno i služi kao dokaz da je verbalno i retoričko nadmudrivanje iskorišteno upravo u tu svrhu da se ono neistinito prikaže kao točno.

Doktor sam sa sobom promišlja: „Strojopuška doktora Huga-Huga grmjela je i rešetala svoje superlative dalje neumornom, preciznom matematskom brzinom dobro upucanog, solidnog, savršeno opremljenog stroja, koji uperen protiv moje neporočnosti puca s takvom točnošću da oko mene zvižde dokazi s fatalnom upravo uvjerljivošću (...)“³⁴ S obzirom na sve što se do ovoga trenutka u sudskom procesu izreklo, prikladno je podsjetiti se Foucaultove misli da istiniti diskurs više ne isprepliće samog sebe sa sudbinom i ne najavljuje što će se dogoditi, ne pridonosi onomu što će se dogoditi, već se iz „onoga što diskurs jest i u onome što on čini“ dolazi do većega značaja, do onoga što diskurs govori.³⁵ U tomu se i nalazi istina: od ispravnog čina izražavanja miče se prema činu samome, „prema njegovu smislu, obliku, predmetu i odnosu spram vlastitog uporišta.“ Nije dakle bitno što je istinito, već što se čini istinitim. Osim toga, „Podsjetimo se ovdje, tek simbolički, starog

³² Ibid, str. 116.

³³ Ibid, str. 117.

³⁴ Ibid, str. 121.

³⁵ Foucault, Michel (1994) *Znanje i moć*. Zagreb: Globus. Str. 118.

grčkog načela: da aritmetika može biti stvar demokratskih zajednica jer poučava odnosima jednakosti, a da u oligarhijama treba poučavati samo geometriju jer ona pokazuje nejednakosti.“³⁶ Na sličan način je Hugo-Hugo održao svoje izlaganje; jednakosti ne samo da su bile nebitne, već su bile i nepostojeće. Kao što je već spomenuto, manihejski su se prikazivale nejednakosti kako bi se njihov nesrazmjer činio što veći i uvjerljiviji za željenu namjeru.

U malo kasnijem dijelu rasprave, prilikom Doktorova drijemanja i unutarnjega monologa za vrijeme Hugo-Hugova izlaganja, on razmišlja: „Nije bilo potrebno u onome momentu izgovoriti istinu. Nije bilo oportuno. Inteligentnije je biti kuš, kao pas.“³⁷ U ovom romanu je česta Krležina analogija životinjskoga sa podređenim. Tako se primjerice psi često spominju kada su u pitanju ubijeni provalnici ili općenito ljudi lošije situiranosti naspram Domaćinskoga i ostalih bogataša. U zadanom slučaju poistovjećivanja sa psom moglo bi se gledati na složen diskurs elite kao nešto nedostižno običnomu čovjeku. Nadalje: „diskurs – kao što je pokazala psihoanaliza – nije tek ono što očituje (ili skriva želju); on je i predmet želje (...) nije tek ono što izražava borbe i sisteme vladavine, već ono zbog čega i pomoću čega se vodi borba, moć koje se valja dočepati.“³⁸ Diskurs kao predmet želje u ovom bi se slučaju mogao shvatiti i kao želja psa/čovjeka za nečim što nikada neće moći posjedovati; šutnja je pametnija od pokušaja vođenja argumenata nedostatnim diskursom, barem u zadanom trenutku.

Foucault također kaže: „(...) institucija odgovara [želji]: ne moraš se bojati početka, mi smo tu da ti pokažemo da je diskurs u poretku zakona, da se već odavno bdije nad njegovim očitovanjem; da mu je udijeljeno mjesto koje ga poštuje ali i razoružava; i da moć, koju katkad može steći, dobiva upravo od nas i samo od nas“³⁹, što se eklatantno očituje u sljedećoj Doktorovoj primisli: „Istinu, to jest bilo kakvu takozvanu 'istinu' treba izgovoriti na pristojan,

³⁶ Ibid, str. 119.

³⁷ Krleža, Miroslav (1964) *Na rubu pameti*. Zagreb: Zora. Str. 125.

³⁸ Foucault, Michel (1994) *Znanje i moć*. Zagreb: Globus. Str. 117.

³⁹ Ibid, 116.

evropski način, u okviru one Zakonom određene pristojnosti kakvu je Zakon propisao i kakvu Zakon dopušta.“⁴⁰ Na to se on ponovno nadograđuje kada tek po početku svoje obrane biva svisoka prekidan od strane suca Atila plemenitog Rugvaya, kada kaže: „Lex est quod notamus!“⁴¹ Prekidanje tijekom izlaganja ukazuje na zabranu govora kao proceduru isključivanja, ali i na nejednakost Doktora sa svojim suparnikom. Hugo-Hugo, kojega Atila plemeniti Rugvay nije prekinuo nijednom, mogao je pričati o čemu kod je htio bez zabrane i kritike da skreće s teme i ne drži se predmeta. Doktor taj privilegij nema, već je prisutna ogromna disproporcija prava na govorenje: „Ta ista riječ što ste mi je dali, i za koju već po drugi put tvrdite da je imam, stvarno mi je već po drugi uzeta, i ja sada nemam ponovno nikakve riječi! Kako mogu inače (...) izmjeriti vještinu svoje rječitosti sa svojim predgovornikom kad mi se ne dopušta da se i ja pozabavim ličnošću uvrijeđenog i oklevetanog tužitelja.“⁴² Kroz namjeru da se verbalno sa suprotstavljenom stranom sukobi, moguće je da, iz straha da ta namjera sadrži potencijal ugrožavanja vjerodostojnosti izlaganja, sudac Doktorovu riječ reže u korijenu.

Sociolog Rade Kalanj u svojem znanstvenom radu „Michel Foucault i problem moći“ govori da su, prethodno humanističkim reformama, suđenja monarha ili njegovih opunomoćenika imala „teatralan karakter“, bila su organizirana „kao obred, javni ritual. Cilj tih javnih manifestacija jest izazivanje straha i respekta spram neposredno vidljive, personalizirane moći.“⁴³ Iako samo suđenje ne sadrži okrutnosti i torturu, već je organizirano na način da reflektira „civilizirano“ društvo, teatralan je karakter ipak u određenoj količini preživio. Doktor prije suđenja svoju raspravu poistovjećuje sa špaliorom, nečim iz čega se želi napraviti spektakl. Kasnije sebe i Huga-Huga predstavlja kao dramske

⁴⁰ Krleža, Miroslav (1964) *Na rubu pameti*. Zagreb: Zora. Str. 126.

⁴¹ Ibid, str. 133.

⁴² Ibid, str. 137.

⁴³ Kalanj, Rade (1993) *Michel Foucault i problem moći*. Revija za sociologiju 24, br. 1–2, str. 77–85. <https://hrcak.srce.hr/154919>. Str. 79.

glumce: „(...) nikada nisam mislio da ću o svom vlastitom slučaju pred sudom progovoriti ovako patetično u togi, na koturnima, gotovo u heksametru.“⁴⁴

Dio Doktorove obrane sastoji se i od izjavljivanja kako „uvrijeđeni i oklevetani tužitelj predstavlja sintezu od sedamdesetisedam hiljada ukrasnih pridjeva“ te dodaje kako on nije ništa drugo nego „jedan veličanstveni epiteton ornans koji je samo prividno uzeo lik običnoga čovjeka a zapravo je tajanstveno ostvarenje platonskog sna o idealnom nadčovjeku.“⁴⁵ Ovdje se može zamijetiti problematizacija nečega što je 1981. francuski filozof Jean Baudrillard obradio u svojem djelu „Simulakrumi i simulacija“, a što je imalo značajan utjecaj na postmodernizam. Domaćinski se u skladu sa svojim zaslugama, titulama i društvenim značajkama predstavlja ne kao on sam, već kao **pojam** Domaćinskoga, njegova reprezentacija. Teško da se na sudu i mogao ikako drukčije braniti nego upravo kao skup svih njegovih kvaliteta i asocijacija koje pobuđuje u društvu. Ova tema će se razraditi u kasnijem djelu rada.

2.4. Parezija

Michel Foucault je prilikom svojih predavanja na *College de Franceu* 1983. godine, između ostaloga, govorio o pojmu parezije. Ona predstavlja istinit govore podređena pojedinca naspram moćnika. Takav govor je podređenoj osobi štetan i potencijalno koban. Foucault u predavanju 12. siječnja 1983. govori kako je za procjenu sebe sama potrebna evaluacija specifična tipa osobe: „Čovjek u godinama, čovjek dobrog ugleda i čovjek parezije (...) Istinito govorenje drugog, kao bitan element vladanja što ga on vrši nad nama, jedan je od važnih uvjeta da bismo mogli stvoriti primjeren odnos prema sebi samima, koji će nam pružiti i vrlinu i sreću.“⁴⁶ Zanimljivo je dakle da i Foucault sam

⁴⁴ Krleža, Miroslav (1964) *Na rubu pameti*. Zagreb: Zora. Str. 134.

⁴⁵ Ibid, str. 137.

⁴⁶ Foucault, Michel (2010) *Vladanje sobom i drugima; Predavanja na College de France (1982–1983)*. Zagreb: Izdanja Antibarbarus, str. 46.

manje-više daje opis Doktora, koji je dao svoju procjenu i evaluaciju Domaćinskoga, ali i ostale likove u djelu.

Što se tiče same parezije, ona po Foucaultu temeljno ne pripada polju retorike jer se „prvenstveno definira kao istinito govorenje, dok je retorika način, vještina ili tehnika rasporeda elemenata diskurza tako da se postigne uvjerljivost. No kazuje li taj govor istinito ili ne, retorici nije bitno.“ Ipak, priznaje da postoje određene dodirne točke, tvrdeći da u pareziji „nije nužno riječ o uvjeravanju“ iako ona na svoj način, kao i retorika, odgovara „volji za uvjeravanjem.“ Najveća je razlika u tomu da je retorici nebitno kazuje li njezin govor istinu ili ne.⁴⁷

U pareziji, govori Foucault, postoji „nešto iz reda izazova, reda ironije, reda uvrede, kritike (...) postoji brutalnost, nasilje, izravna strana parezije, posve drukčija od nekog pedagoškoga postupka. Parezijast, onaj koji kaže istinito u tom obliku, e pa on istinu baca u lice svom sugovorniku, ili onome kome se obraća, a ne nalazi se ona postupnost svojstvena pedagogiji (...) u pareziji ima nešto posve suprotno (...).“⁴⁸ Kako bi dodatno prikazao i opisao pojam parezije na konkretan način, Foucault govori o Platonovu susretu s Dionizijem, tiraninom Sicilije. Nakon što ga je Platon iziritirao svojim govorima, Dionizije ga je upitao: „Po što si ti onda došao na Siciliju?“, na što je Platon odgovorio: „Tražiti dobrog čovjeka.“ Dionizije je odvratio kako ga u tom slučaju i dalje nije našao, nakon čega je Dionizije svom podaniku Polisu naredio da Platona ili ubije ili proda u roblje.⁴⁹

Parezijast tako govori na način da izriče istinsku anti-ironiju, on „istinito baca istinu u lice sugovorniku, jednu tako silovitu, tako izravnu istinu, izrečenu na tako odrešit i tako konačan način da taj nasuprotni drugi ne može nego šutjeti, ili se gušiti od bijesa, ili pak prijeći u neki posve drukčiji registar koji je, u slučaju Dionizija prema Platonu, pokušaj ubojstva.“⁵⁰ Sličnosti se tako mogu

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Ibid. str. 56.

⁴⁹ Ibid. str. 51.

⁵⁰ Ibid. str. 57.

vidjeti u odnosima Platona i Dionizija te Doktora i Domaćinskoga. Ugledni Platon dolazi na lokaciju gdje je Dionizije vladar kao što i Doktor dolazi u Domaćinskijev dom, nakon čega se međusobno sukobljavaju. Doktor se pak našao u skupini ljudi među kojima bi u potrazi za dobrim čovjekom imao jednako uspješan rezultat kao i Platon.

Dodatna bitna stavka za napomenuti je i svojevrsna uzaludnost takva prozivanja tiranina. Foucault govori: „(...) ne vjerujem da je parezija dio umijeća raspravljanja u onoj mjeri u kojoj umijeće raspravljanja omogućuje pobjedu onoga za što se misli da je istinito (...) ne radi se toliko o raspravi u kojoj bi jedan govor nastojao prevagnuti nad drugim.“⁵¹

Tiranin kojemu se suprotstavlja „nije ni uvjeren, ni poučen, ni pobijeđen u raspravi.“ Naivna i zamišljena pobjeda kojoj se parezijast potencijalno može nadati biva nadjačana „pobjedom koja nije pobjeda logosa, koja nije pobjeda govora, koja je pobjeda nasilja (...)“, pokazujući dakle prevagu sile nad istinom. Imajući na umu Lakoffovu i Johnsonovu ideju rasprave kao rata, argumentacija se ovdje raslojava i regresivno se prikazuje uporište tvrdnje da se u svađi poseže za sličnim sredstvima kao i u pravim konfliktima. U trenutku kada se moćnik osjeća ugroženo i uvrijeđeno sebi nepovoljnom istinom, sofisticirana eristika se raspada i poziva se iskonska, fizička priroda sukoba kako bi se „problem“ uklonio. Ovdje se, naravno, mora imati na umu da nisu svi sukobi takvi da jedna strana nužno pribjegava nasilju. Osim toga, nije svaka izrečena istina neophodno parezija; ona postoji „kada se istinito govorenje kaže u takvim uvjetima u kojima će činjenica da se govori istina (...) izazvati ozbiljne posljedice onima koji su rekli istinu (...) Drukčije rečeno, kazati istinito u prisutnosti tiranina (...) za onoga koji govori istinito znači izložiti se riziku, opasnosti, pogibelji u kojoj će biti doveden u pitanje život govornika, i to je ono što tvori pareziju.“⁵² Parezijasti se dakle izlažu smrtnoj opasnosti pod cijenu izricanja istine.

⁵¹ Ibid. str. 58.

⁵² Ibid. str. 59.

Može se također ukazati na još jednu moguću analogiju između Domaćinskoga i Dionizija, kojeg spominje Foucault, ali prije toga mora se ukazati na njegovo pojašnjavanje značajki performativnih iskaza. Primjer jednoga takvoga iskaza bi po Johnu L. Austinu bio „iskaz 'Uzimam' izrečen na obredu vjenčanja.“⁵³ Oni su „iskazi kojima se čini neka radnja i ne mogu biti istiniti ili neistiniti.“ Foucault za njihov primjer daje riječi predsjednika sjednice koji govori: „Otvaram sjednicu.“⁵⁴ Nikolina Palašić ukazuje na činjenicu da su performativi „konstitutivni dijelovi određene radnje, otporni su na uvjete istinitosti, a podliježu kriteriju uspješnosti (...).“⁵⁵ U slučaju da su neuspješni, primjerice ako tijekom procedure sklapanja braka bilo koja od dviju osoba izjavi što drugo osim „uzimam“, takvo kršenje tradicije „vodi do nemogućnosti vršenja radnje.“⁵⁶

Nasuprot performativa postavljaju se konstativi, koji mogu biti istiniti i neistiniti. U slučaju neiskrenosti radi se o zloupotrebi procedure: „Ako kažem 'Čestitam', ali ne vjerujem da je osoba kojoj sam uputila te riječi ičim zaslužila čestitku, neiskrena sam, iako sam izvršila čin obećanja. Jednako sam tako neiskrena ako nešto obećam, a da nemam namjeru ispuniti svoje obećanje. U ovakvim slučajevima ne mogu reći da nisam obećala ili čestitala, ali sam to učinila neiskreno.“⁵⁷

Vraćajući se na Foucaulta i spomenutu analogiju, vidljiva je priroda konteksta performativna iskaza zbog učinka „koji je unaprijed poznat, unaprijed određen“⁵⁸ i kodiran. Tako se ispočetka zna da će se gosti Domaćinskoga smijati

⁵³ Blečić, Martina (2015) „John L. Austin, Kako djelovati riječima“, prevela Andrea Milanko, priredio Ivan Marković, (Zagreb: Disput, 2014), 125 str..” *Prolegomena*, vol. 14, br. 2, 2015, str. 225–230. <https://hrcak.srce.hr/150935>. Posjećeno 05. 09. 2023.

⁵⁴ Foucault, Michel (2010) *Vladanje sobom i drugima; Predavanja na College de France (1982–1983)*. Zagreb: Izdanja Antibarbarus, str. 63.

⁵⁵ Palašić, N. (2015). 'Riječi su djela: Činovi u govornim činovima', *Fluminensia*, 27(2), str. 221–225. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/151947> (Datum pristupa: 05. 09. 2023.)

⁵⁶ Blečić, Martina (2015) "John L. Austin, *Kako djelovati riječima*, prevela Andrea Milanko, priredio Ivan Marković, (Zagreb: Disput, 2014), 125 str.." *Prolegomena*, vol. 14, br. 2, 2015, str. 225–230. <https://hrcak.srce.hr/150935>. Citirano 05. 09. 2023.

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Foucault, Michel (2010) *Vladanje sobom i drugima; Predavanja na College de France (1982–1983)*. Zagreb: Izdanja Antibarbarus, str. 62.

njegovim šalama, njegovim dosjetkama i komičnim pričama. Sposobnost suverena je vidljiva u tomu da svojom pojavom stvori tipizirane i institucionalizirane situacije.

Za razliku od toga se prilikom parezije situacija rastvara i destruiraju se postavljene konvencije, otvara se „neki neodređeni rizik“, što je vidljivo odmah prilikom Doktorove izjave o moralnoj bolesti Domaćinskoga. Zanimljivo je promatrati sljedeću Foucaultovu tvrdnju imajući na umu upravo Domaćinskoga umjesto Dionizija: „Kada se nađemo u situaciji poput ove, rizik je na neki način krajnje otvoren budući da karakter, neograničen oblik tiranijske vlasti, pretjerani Dionizijev temperament, strasti koje ga pokreću, sve to može voditi prema najgorim posljedicama, i u ovoj prilici doista do namjere da dade ubiti onoga tko je rekao istinu.“⁵⁹

2.5. Dijalogizam

Ideje već spomenutoga Mihaila Bahtina korisne su za bolje razumijevanje analizirana romana.

Ključan je za izdvojiti Bahtinov pogled na dvije kategorije riječi: njezin autoritet i njezina „unutarnja uvjerljivost“, s tim da te kategorije u slučaju ujedinjenosti riječ čine daleko snažnijom, iako se takvo ujedinjenje rijetko javlja; obično predstavlja suprotnosti tih kategorija. Autoritarna riječ, primjerice „religiozna, politička, moralna“ je obično „lišena unutarnje uvjerljivosti“, dok je unutarnje uvjerljiva riječ lišena autoritarnosti, „nju ne podržava nikakav autoritet“, često je i „lišena društvenog priznanja (...), čak i legalnosti.“ Autoritarna riječ, riječ Domaćinskog, a donekle i Hugo-Hugoa, nameće se Doktoru i ostatku društva „neovisno o stupnju svoje unutarnje uvjerljivosti (...) ona se već pred-nalazi“ te je „sjedinjena s autoritarnosti.“⁶⁰

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ Bahtin, Mihail M. (2019) *Teorija romana*. Zagreb: Edicije Božičević. Str. 122.

Nadalje, za roman je bitna i sljedeća Bahtinova ideja: „Autoritarna riječ može oko sebe organizirati masu drugih riječi (koje je interpretiraju, hvale, stavljajući je u ovu ili onu upotrebu i sl.), no ona se ne stapa s njima (...), ostajući oštro izdvojena (...), ne zahtijeva samo navodnike, nego i monumentalnije izdvajanje, primjerice, posebno pismo.“⁶¹ U fusnotama se dalje navodi kako je autoritarna riječ „često riječ tuđega jezika, primjerice, religiozni tekstovi većine naroda koji su napisani na drugom jeziku“⁶², što može podsjećati upravo na odnos Domaćinskoga i njegova advokata. Domaćinski kao da svoju riječ, autoritarno nametljivu, predaje u ruke prevoditelja i glasnogovornika, Hugo-Hugoa, kako bi je prenesao drugima i uništio bilo kakve igre kontekstom ili tuđe asimilacije. Ona je u svojoj jednoznačnosti i nerazdvoživosti otporna na uklanjanje od smisla, ona sama po sebi i jest smisao te je „nerazdvojivo srasla s vanjskim autoritetom – političkom vlasti, institucijom, licem – ona stoji i pada zajedno s njime.“⁶³

2.6. Simulakrum Domaćinskoga

Prihvati li se Baudrillardova uvodna ideja da simulakrum kao pojam ne prikriva istinu, već je on sam istina koja prikriva činjenicu da istine nema⁶⁴, može se doći do drukčijega viđenja Domaćinskoga i obrane koja je specifično za njega pripremljena.

Postavi li se opreka Doktor – Društvo u paraleli s Baudrillardovom oprekom ikonoklasti – idolopoklonici, javljaju se neke zanimljive ideje. U slučaju da Domaćinski predstavlja svojevrsno – uvjetno rečeno – božanstvo ili primjerice poluboga, ako ne i na razini svetosti, onda barem po pitanju kulta ličnosti i statusa koji uživa, njegova se pojava može problematizirati na sljedeći način. U slučaju da „nadahnjuje prirodu“ kao što nadahnjuje i prividno „udiše

⁶¹ Ibid.

⁶² Ibid, str. 123.

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Baudrillard, Jean (1991) *Simulakrumi i simulacija*. Novi Sad: Biblioteka Svetovi. Str. 5.

život“ u društvo, ako predstavlja „sintezu od sedamdesetisedam hiljada ukrasnih pridjeva“, ako je „graditelj žrtvenika“, „član utemeljitelj od dvije stotine i jedanaest društava“ i tako dalje, Hugo-Hugovo predstavljanje takve pojave na sudu se na određen način može vidjeti upravo kao jedna vrsta idolopoklonička obožavanja.

Što postaje božanstvo „kada se propagira u kipovima – idolima? Ostaje li onda vrhovna instanca koja se naprosto ovaploćuje u slikama u neku vidljivu teologiju? Ili se izvitoperava u kipovima koji, sami, šire svoju raskoš i svoju moć fascinacije – pri čemu vidljiva mašinerija ikona zamenjuje čistu i razumljivu ideju boga?“⁶⁵ Postaje li Domaćinski tako advokatovim prikazom na sudu nešto više od sebe sama? Stvara li se samo određeni prikaz njegovih sposobnosti, ili tih „sedamdesetisedam hiljada ukrasnih pridjeva“ služe kako bi oslikali „svemoć idola“ koji sjedi u sudnici, kako bi se porota zajedno s ostalim podređenima zadovoljavala „da obožavaju boga u malome“?⁶⁶

Prateći na tom tragu Doktorovu nakanu stiže se do sljedeće misli. Upravo zbog ideje da je bog (Domaćinski) oduvijek bio „simulakrum, odnosno, da je sam bog oduvek bio samo sopstveni privid“ pokušaj raskrinkavanja ukazao bi na zakulisnu činjenicu da svemoć idola koji se iz Domaćinskoga stvara iza sebe ostavlja ništa drugo negoli simulakrum, istinu da „slike nisu ništa prikrivale i da one, zapravo, i nisu bile slike, onakve u kakve ih pretvara i menja izvorni model, nego su upravo savršeni idoli, koji će zauvek zračiti svojom sopstvenom fascinacijom.“⁶⁷

Naravno, mora se uzeti u obzir da je namjera zbiljskih ikonoklasta i Doktora kao ikonoklasta u ovom slučaju različita: prvi su kroz suprotstavljanje idolima maskirali činjenicu da iza tih idola ne postoji ništa i branili pojam boga od realizacije privida. Doktor je pak kroz suprotstavljanje idolima htio demaskirati i prikazati upravo isti problem koji su oni prvi htjeli prikriti. Prvi su

⁶⁵ Ibid, str. 8.

⁶⁶ Ibid, str. 9.

⁶⁷ Ibid.

idolatriju htjeli destruirati kako bi se određena vrsta iluzije nastavila, a drugi ju je htio uništiti upravo radi razaranja iluzije. Nadalje, nije potrebno komplicirati pitanje zašto se te dvije grupe razlikuju; u suštini je dovoljno reći kako su i prva i druga htjele vratiti određenu iluziju na njihovo prethodno, prvobitno stanje. Razlika je dakle u tomu sama postava polazišnoga stanja: bog kao božanstvo, Domaćinski kao čovjek. Čovjek bi se dakle detronizirao i vratio svojoj ishodišnosti.

Moć slike je po spomenutoj logici iznimno potentna i „ubitačna“, usmrćujući tako modele i samu stvarnost. Ako se može simulirati i sam bog, cijeli sistem gubi svoje težine i postaje „ne nestvaran, nego oponašajući, to jest, privid koji se nikad više ne razmenjuje za stvarno, nego se menja u sebi samom, u jednom neprekidnom kruženju čija referencija i obim nigde ne postoje.“⁶⁸ Baudrillard dalje tvrdi da reprezentacija „polazi od principa ekvivalentnosti znaka i stvarnog“, dok simulacija nasuprot tomu polazi „od utopije principa ekvivalentnosti (...), od radikalne negacije znaka kao vrednosti, polazi od znaka kao reverzije“ i ubojstva svake referencije. Reprezentacija odnosno „predstava“ nastoji obgrliti i apsorbirati simulaciju, prikazujući je kao lažnu reprezentaciju dok simulacija pak obuhvaća cijelo „zdanje same predstave kao simulakrum.“

Konteksta radi, uzastopne faze slike:

1. Slika je odraz duboke realnosti;
2. ona maskira i izvitoperava duboku realnost;
3. ona prikriva odsustvo duboke realnosti;
4. ona nema veze s bilo kakvom realnošću: ona je svoj čist, vlastiti simulakrum.⁶⁹

Iako bi i pripovjedačev opis Domaćinskoga mogao biti sagledan kroz prizmu druge faze zbog subjektivnosti i pristranosti Doktoru, u određenoj mjeri ipak odražava izvornu realnost: „Gospodin generalni, koji je toga trena upravo bio

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ Ibid, str. 10.

palio svoju treću havanu, mješina s naprčenim usnama, s vodoravnim naborima na svome tvrdom niskom čelu, s pogledom ispod cvikera (...).⁷⁰

Sljedeći opis, koji dijegetske realnosti izvitoperuje: „Samo po markantnom i dominantnom profilu tog odličnog predstavnika naše elite može se (...) stvoriti ispravna i istinita predodžba o nevjerojatno razornom značenju ovih kleveta (...).⁷¹

Hugo-Hugo također za Domaćinskoga izjavljuje, prikrivajući odsustvo njegove krvave prošlosti: „skroman i pobožan vjernik, dobar rodoljub, nabožan i iskreno religiozan (...) čovjek, koji nikada nikome nije učinio ništa — sigurno — našao, koji takoreći nikada ni jedne muhe zgazio nije, zar je taj čovjek takvim svojim javnim i svima nama dobro poznatim životom zaslužio, da mu se kaže, da je rođeni zločinac, kriminalan tip i ubojica?“⁷²

Na kraju, slika Domaćinskoga u vidu opravdanosti njegovih postupaka zauzima vlastito značenje, odvojeno od onoga što se stvarno dogodilo, ona postaje sebi dovoljna i „ne pripada vrsti privida, nego simulacije“ kada Hugo-Hugo kaže: „Da li je takva obrana od protupravnog napadaja krivična i da li je time čovjek prekoračio granicu svoje vlastite nužne obrane, kad obasut puščanim zrnjem jedne mrkle jesenje noći puca po prostim, zakrabuljenim, naoružanim provalnicima? Da li je u ono vrijeme, Slavni Sude, uopće postojao bilo gdje kakav zaštitnik ili garant pravnoga poretka i zar je u onim danima sulude i odvratne anarhije uopće tko branio ugroženu imovinu? (...) kad su obezglavljene i poživinčene mase palile i robile i uništavale sve do čega su stigle i što im je dopalo ruku, to odvratno, anarhično stanje, kad je krv oko nas tekla potocima (...).“⁷³

⁷⁰ Krleža, Miroslav (1964) *Na rubu pameti*. Zagreb: Zora. Str. 36.

⁷¹ Ibid, str. 111.

⁷² Ibid, str. 117.

⁷³ Ibid, str. 119.

3. Zaključak

Kroz analizu diskursa u djelu moguće je vidjeti ne samo koliko upravo diskurs utječe na odnose među ljudima, već i način na koji se moć kroz diskurs realizira. Uzimajući u obzir činjenicu da Foucault moć vidi kao pojam koji nije u posjedu određenog individualca na neodređeno vrijeme, dolazi se do spoznaje kako se moć kroz diskurs ne posjeduje, već se posreduje. Moć predstavlja „krvotok zbilje“ koji je nevezan za „apstraktne termine“ poput suvereniteta, vlade ili društvene klase. Moć bi se također, po uzoru na Baudrillarda i simulakrum mogla gledati kroz prizmu dodatnoga sloja apstraktnosti zbog načina na koji se ona realizira i očituje. Prije svega se ovdje valja osvrnuti na metafore o ratu i argumentiranim raspravama. Raspolaganje većim brojem sredstava u društvu ne predstavlja samo bolji položaj u njemu već i mogućnosti koje se pojedincu nude u slučaju da barata disproporcionalno velikim brojem u odnosu na slabije i zapostavljene ljude poput seljaka Valenta.

Također je prikazano društvo u kojemu, kao i s hiperrealnošću, tiranin ostavlja samo jedan nametnuti izbor kojemu se mora podleći.⁷⁴ Parezijast Doktor odlučio se suprotstaviti i platio cijenu individualne pobune koja je rezultirala prvotno gubitkom statusa u licemjernu društvu, a zatim i gubitkom razuma.

Vrhunac romana prikazuje kakofoniju zvukova radija, Doktorovih misli i pripovjedačevih asocijacija. Dinamičnost i brzina motiva kao da reflektiraju ubrzano stanje razmišljanja protagonista te na kraju krajeva rezultiraju rasplinućem energije, ali i stvarnosti. Finalizirane misli „Spavati da nam je. Zaspali. Mirno i konačno. Nestati“ kao da se obraćaju i čitatelju te izražavaju defetističku misao jedine mogućnosti nemoćnoga pojedinca u apsurdnom, indiferentnom svijetu nalik na Camusa.

⁷⁴ Brnelić, Filip (2015) *Simulakrum, simulacija i hiperrealno kao agenti postmodernog društva. Završni rad*, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:556321>.

4. Popis literature

1. Bahtin, Mihail M. (2019) *Teorija romana*. Zagreb: Edicije Božičević.
2. Baudrillard, Jean (1991) *Simulakrumi i simulacija*. Novi Sad: Biblioteka Svetovi.
3. Blečić, Martina (2015) John L. Austin, *Kako djelovati riječima*, prevela Andrea Milanko, priredio Ivan Marković, (Zagreb: Disput, 2014), str. 125. *Prolegomena*, vol. 14, br. 2, 2015, str. 225–230. <https://hrcak.srce.hr/150935>. Pristupljeno 05. 09. 2023.
4. Brnelić, Filip (2015) *Simulakrum, simulacija i hiperrealno kao agenti postmodernog društva*. Završni rad, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:556321>. Pristupljeno 08. 09. 2023.
5. Foucault, Michel (1994) *Znanje i moć*. Zagreb: Globus.
6. Foucault, Michel (2010) *Vladanje sobom i drugima*; Predavanja na College de France (1982-1983). Zagreb: Izdanja Antibarbarus d.o.o.
7. Horvatić, Martina (2018) *Analiza ženskih likova u Krležinim djelima (na predlošcima romana Tri kavaljera frajle Melanije, Povratak Filipa Latinovicza i Na rubu pameti Miroslava Krleže)*. Diplomski rad, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:320179>. Pristupljeno 08. 09. 2023.
8. Kalanj, Rade (1993) *Michel Foucault i problem moći*. Revija za sociologiju 24, br. 1-2: 77-85. <https://hrcak.srce.hr/154919>. Pristupljeno 08. 09. 2023.
9. Krleža, Miroslav (1964) *Na rubu pameti*. Zagreb: Zora.
10. Lakoff, George i Johnson, Mark (2015) *Metafore koje život znače*. Zagreb: Disput.
11. Leksikografski zavod *Miroslav Krleža*: <https://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=636>. Pristupljeno 08. 09. 2023.
12. Palašić, N. (2015). *Riječi su djela: Činovi u govornim činovima, Fluminensia*, 27(2), str. 221–225. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/151947>. Pristupljeno 05. 09. 2023.
- 13.

5. Sažetak

U radu se analizira diskurs u romanu *Na rubu pameti* te se proučavaju načini na koje se moć kroz diskurs realizira. Uz diskurs fokusira se jednim dijelom i na metafore kojima ih se bolje može razumjeti. Osim toga, za rad su bitne i ideje Jeana Baudrillarda vezane za njegovo djelo *Simulakrumi i simulacije*. Analiza također proučava dinamiku moći iz perspektive Michela Foucaulta imajući na umu njegovo proučavanje parezije.

Ključne riječi: dinamika moći, diskurs, simulakrum, simulacija, parezija.

Summary

The work analyzes the discourse in the novel *On the Edge of Reason* and studies the ways in which power is realized, with a focus on discourse. In addition to the discourse, the focus is partly on metaphors that can be used to better understand them. In addition, the ideas of Jean Baudrillard related to his work *Simulacra and Simulations* are also important. The analysis also examines power dynamics from the perspective of Michel Foucault with his study of parrhesia in mind.

6. Naslov i ključne riječi (na engleskome jeziku)

Title: Power relations in Miroslav Krleža's novel *On the Edge of Reason*

Key words: power dynamics, discourse, simulacrum, simulation, parrhesia.